

שימוש במשקפי שמש ככיסוי ראש לגבר

סגן, הרב חיים ברנסון, רב בט"ר דותן

- א. הקדמה
- ב. גילוי הראש בזמן התנ"ך
- ג. גילוי ראש בזמן המשנה והגמרא
- ד. טעם כיסוי הראש
- ה. פסיקת ההלכה בשולחן ערוך
- ו. חוקות הגויים
- ז. גודל הכיסוי
- ח. תשובה למעשה

א. הקדמה

לא אחת ולא שתיים נתקלתי בחיילים הולכים בגילוי ראש על אף שהינם שומרי מצוות, משום שבעיניהם חובשי הכיפה מייצגים את דרך ה', ומעשיהם לא תמיד תואמים לדרכו, ונמצאו מחללים שם שמיים. שואל חייל, האם הוא יכול לחבוש משקפיים על ראשו - ובכך ייחשב שמכסה את ראשו מחד ולא יזוהה כדתי מאידך - ובמידה שלא, האם ישנו איסור בהליכה בגילוי ראש או שזהו רק מנהג טוב?

במאמר זה ננסה לסקור את מקור, טעם, תוקף הדין ושיעור כיסוי ראש לגברים (מקור כיסוי הראש לנשים לאחר נישואיהן הינו מהתורה, כמבואר בגמרא¹, ולא נדון בו במסגרת זו), ונבחן לאור כל זאת את דין השימוש במשקפי שמש ככיסוי ראש.

ב. גילוי הראש בזמן התנ"ך

הנביא יחזקאל מתנבא שאשתו תיפטר מהעולם ומצווה שלא להתאבל עליה, בכדי להמחיש לעם ישראל את המצב העגום העתיד לבוא עליהם, שייחרב בית המקדש ולא יוכלו להתאבל עליו בין הבבלים על ידיהם ייגלו². ואלו דברי הנביא³:

1 בכתובות עב, ב. הגמרא לומדת זאת מהציווי לגלות את שיער האישה הסוטה.
 2 רש"י יחזקאל כד, כב ד"ה ועשיתי. פירוש נוסף ברש"י שם: עם ישראל לא ינהגו מנהגי רגילות מפני שלא יהיו להם מנחמים, שכולם יהיו אבלים.
 3 יחזקאל כד, טו-יז.

"וַיְהִי דְבַר ה' אֵלַי לֵאמֹר. בֵּן אָדָם הַנְּנִי לְקַח מִמֶּךָ אֶת מַחְמַד עֵינַיִךָ בְּמַגָּפָה וְלֹא תִסְפַּד וְלֹא תִבְכֶּה וְלֹא תִבּוֹא דְמַעַתָּךְ. הַאֲנֹק דִּם מֵתִים אַבֵּל לֹא תַעֲשֶׂה פְּאֲרָךְ חֲבוּשׁ עֲלֶיךָ וְנִעְלִיךָ תְּשִׂים בְּרִגְלֶיךָ וְלֹא תַעֲטֶה עַל שַׁפָּם וְלָחֶם אֲנָשִׁים לֹא תֹאכַל".

מכך שכחלק מהציווי שלא לנהוג מנהגי אבלות, יחזקאל מצטווה שלא לעטות על שפם (לכסות ראשו, כאשר חלק מהכיסוי מכסה את פיו), לומדת הגמרא שדבר זה הינו אחד מחיובי האבלות:

"אבל חייב בעטיפת הראש, מדקאמר ליה רחמנא ליחזקאל 'ולא תעטה על שפם', מכלל דכולי עלמא מיחייבי".

מכיוון שהחיוב על עטיפת וכיסוי הראש הינו רק לאבלים, ניתן להוכיח כי אנשים שאינם אבלים בזמן התנ"ך היו רשאים לגלות את ראשם:

אמנם חיוב עטיפת הראש של האבל כולל גם מרכיב נוסף של כיסוי פיו (אולי כאות לצורך שלו לקבל עליו את הדין בשתיקה⁴), וניתן היה לחשוב שהחיוב המיוחד באבל על פני כל אדם הוא לכסות את פיו, וכפי שאולי משמע מכך שלגבי אבל (בפסוק לעיל) וכן המצורע⁵ הפסוקים מתייחסים לעטיית הכיסוי על השפם, אולם מלשון הגמרא⁶ מוכח שהחיוב המתייחס לאבל הוא בעצם עטיפת הראש (שצריכה להיות באופן שגם מכסה על הפה), וכן מוכח מדברי הרמב"ם⁷:

"אלו דברים שהאבל אסור בהן ביום ראשון מן התורה ובשאר ימים מדבריהם: אסור לספר ולכבס וכו' ולפרוע (לגלות) את ראשו".

וכתב עוד¹⁰:

"מנין לאבל שאסור בפריעת הראש? שהרי נאמר ליחזקאל 'לא תעטה על שפם', מכלל ששאר האבלים חייבין בעטיפת הראש. והסודר שמכסה בו ראשו עוטה ממקצתו מעט על פיו. שנאמר 'ועל שפם יעטה' ואונקלוס תירגם: כאבלא יתעטף".

4 מועד קטן טו, א.

5 וכן ראה עקיפה לכך יש מהמבואר להלן בנוגע לזמן המשנה והגמרא שאף בו היו נוהגים לגלות ראשם, אולם חיפשתי מקור המתייחס ישירות לזמן התנ"ך.

6 עיין ויקרא י, ג: "וַיִּדְם אֶהְרֹן", ורש"י שם: "קיבל שכר על שתקתו". וכן בבא בתרא טז, ב: "מה עדשה זו אין לה פה, אף אבל אין לו פה".

7 ויקרא יג, מה: "וְעַל שַׁפָּם יַעֲטֶה".

8 וכן מהגמרא בעירובין ק, א המזכירה בהקשר של אבל את כיסוי ראשו.

9 הלכות אבל פרק ה הלכה א.

10 שם הלכה יט.

ג. גילוי ראש בזמן המשנה והגמרא

המשנה בנדרים כותבת¹¹:

"הנודר משחורי הראש אסור בקרחין ובעלי שיבות ומותר בנשים ובקטנים שאין נקראין שחורי הראש אלא אנשים".

ומבארת הגמרא¹²:

"מאי טעמא? אנשים - זימנין דמיכסו רישייהו וזימנין דמגלו רישייהו, אבל נשים לעולם מיכסו וקטנים לעולם מיגלו".

מבואר שגברים היו הולכים לעתים בגילוי ראש, ולא היו חייבים בכיסוי כנשים. וכן מבואר בגמרא בשבת¹³, שנקטה עניין כיסוי הראש בלשון השייכת בענייני הנהגות חסידות שאינן מחויבות:

"אמר רב הונא בריה דרב יהושע: תיתי לי דלא סגינא ד' אמות בגילוי הראש".

מהלשון משמע שכיסוי הראש הינו מידת חסידות ולא מעיקר הדין.

וכן יש להוכיח מהגמרא בקידושין¹⁴:

"אמר רב אשי: לא אמרן [שסודר נחשב כחמישה סלעים] אלא כגון רב כהנא דגברא רבה הוא ומבעי ליה סודרא ארישיה אבל כולי עלמא לא".

ופירש רש"י שם: "דגברא רבה הוא - ולא אזיל בגילוי הראש". נלמד מכך ששאר האנשים הלכו בגילוי ראש ואין בכך איסור.

וכן משמע ממסכת סופרים¹⁵ המביאה דעה האוסרת הזכרת שם ה' בגילוי ראש, שמשמע שבלי הזכרת שם ה' ודאי שאין איסור.

ד. טעם כיסוי הראש

בטעם העניין לכסות את הראש, רב הונא בנו של רב יהושע מסביר במסכת קידושין¹⁶ את הנהגתו:

11 דף ל, ב.

12 שם.

13 דף קיח, ב.

14 ח, א.

15 יד, טו.

16 דף לא, א.

"רב הונא בריה דרב יהושע לא מסגי ארבע אמות בגילוי הראש. אמר: שכינה למעלה מראשי".

וכן ישנו סיפור נוסף בגמרא¹⁷ הקושר את כיסוי הראש ליראת שמים - זכירת נוכחות ה': "אימיה דרב נחמן בר יצחק אמרי לה כלדאי: בריך גנבא הוה. לא שבקתיה גלויי רישיה. אמרה ליה כסי רישיך כי היכי דתיהוו עלך אימתא דשמיא ובעי רחמי. לא הוה ידע אמאי קאמרה ליה. יומא חד יתיב קא גריס תותי דיקלא. נפל גלימא מעילויה רישיה. דלי עיניה, חזא לדיקלא, אלמיה יצריה, סליק פסקיה לקיבורא בשיניה".

ההבנה הפשוטה היא, שהכיסוי שעל הראש מזכיר לאדם שמעליו נמצא הקב"ה, והאדם מנמיך ומבטל עצמו בפני המקום. סיוע להבנה זו ניתן להביא משתי אמירות המופיעות בצמוד לפני הנהגת רב הונא בנו של רב יהושע שלא ללכת ארבע אמות בגילוי ראש:

"אמר ר' יצחק כל העובר עבירה בסתר כאילו דוחק רגלי שכינה, שנאמר¹⁸: 'כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי'. אמר רבי יהושע בן לוי אסור לאדם שיהלך ארבע אמות בקומה זקופה שנאמר¹⁹: 'מלא כל הארץ כבודו'".

אמירות אלו מציגות את הניגוד כביכול בין הגבהת קומת האדם לבין הנוכחות האלוות הממלאת את כל הנמצא.

ואפשר שניתן אף לסייע לכך מתרגום אונקלוס על הפסוק²⁰: "ובני ישראל יוצאים ביד רמה" - "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל נִפְקוּ בְרִישׁ גְּלִי". ראש גלוי מבטא התגברות על אחרים ומעמד עצמאי. אמנם מדברי המדרש והזוהר הקדוש ניתן להבין אחרת את עניין כיסוי הראש. המדרש²¹ מביא משל:

"...למלך ששלח כתבים ממדינה למדינה, ובכל מדינה ומדינה שהיו מגיעים כתביו של מלך היו מחבקים ומנשקים אותם, עומדים על רגליהם ופורעים ראשיהם וקורין אותם ביראה באימה ברתת ובזיעה, וכיון שהגיעו למדינתו של מלך - קראום וקרעום ושרפום וכו'".

17 שבת קנו, ב. בתרגום חופשי: החוזים בכוכבים אמרו לאימו של רב נחמן בר יצחק שבנה יהיה גנב. לא הניחה לו לגלות את ראשו והזהירה אותו שיכסה את ראשו כדי שתהיה עליו יראת שמים ויבקש רחמים מה' על כך. לא ידע מדוע היא מזהירה אותו על כך באופן מיוחד. יום אחד ישב וגרס לימודו מתחת לדקל. כיסוי ראשו נפל, נשא עיניו וראה את דקל, תקף אותו יצרו ועלה וחתך אשכול תמרים שלא היה שייך לו בשיניו.

18 ישעיה סו, א.

19 שם ו, ג.

20 שמות יד, ח.

21 אסתר רבא פתיחתא, יא.

מהמדרש מובן שפריעת וגילוי הראש הינה אות להבעת כבוד, בדומה למוטיב הסרת הכובע המוכר. הכובע, וכיסוי הראש בכלל, מבטא את מעמדו של האדם. בגילוי הראש כלפי נוכחות אדם חשוב ממנו, מביע האדם את הכרתו בפחיתותו וחוזר חשיבותו ביחס לאותו אדם חשוב. אם כך, צריך להבין מדוע הביטוי ליראת השמים איננו בגילוי הראש אלא דווקא בכיסויו. לשם כך נעיין בזוהר הקדוש, ממנו נוכל ללמוד הבנה אחרת באמירה: "שכינה למעלה מראשי". כותב הזוהר הקדוש²²:

"וּבְגִין דְּאִיהִי עַל רִישֵׁיהּ דְּבַר נֶשׁ, אָסִיר לִיהּ לְבַר נֶשׁ לְמִיזַל ד' אַמוֹת בְּגִלּוּי דְרִישָׁא, דְּאֵם הִיא אֶסְתְּלַקַּת מֵעַל רִישֵׁיהּ דְּבַר נֶשׁ, מִיַּד אֶסְתְּלַקּוּ חַיִּים מִנְיָה".

השכינה היא מקור החיים של האדם. לא מאבק בין שניים יש פה – האדם מול האלוקים, אלא האדם מכיר בכך שאור השכינה מגיע ממעל לו ומאיר בתוכו. בכסותו את ראשו הוא מייקר את עצמו אך לא בגאווה של אדם המתריס מול משעבדיו ומצהיר על מעמדו העצמאי, אלא בענווה המכירה בכך שכל חשיבות הקיום מגיעה מכך שאור ה' מאיר בקרבו²³. זהו עניין כיסוי הראש של האיש היהודי אשר נזר אלוקיו על ראשו.

בדומה לכך יש לציין בנוגע לאיסור ה"תאום", ללכת בקומה זקופה, את הפסוק²⁴:

"אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִהֵיטֵד לָהֶם עֲבָדִים וְאֲשַׁבֵּר מִטַּת עַלְכֶם וְאוֹלַךְ אֶתְכֶם קוֹמֵמִיּוֹת".

ופירש רש"י מחז"ל, וכן פירש בתרגום יהונתן: "קוממיות – בקומה זקופה". ואונקלוס תרגם: "ודברית יתכון לחרותא"²⁵. הקומה הזקופה מלמדת על חירות. המצב המתואר בפסוק הוא שעם ישראל מחובר לה' והשכינה שורה בתוכו, כפי שכתוב בפסוקים לפני כן²⁶:

"וְנִתְתִּי מִשְׁכְּנִי בְּתוֹכְכֶם וְלֹא תִגְעַל נַפְשִׁי אֶתְכֶם. וְהִתְהַלַּכְתִּי בְּתוֹכְכֶם וְהִיִּיתִי לְכֶם לֵאלֹהִים וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי לְעָם".

22 נשא קכב, ב ברעיא מהימנא.

23 וגם בכך יש מעלות, ולא הרי אדם רגיל כהרי תלמיד חכם, ולא הליכה ברחוב כהזכרת שם ה', ובהקשר זה נציין את דברי הזוהר הקדוש בפרשת פינחס (רמה, ב ברעיא מהימנא): "צָרִיךְ לְאֶעֱטָפָא רִישֵׁיהּ בְּגִין דְּשִׁכְנָתָא עַל רִישֵׁיהּ. דְּהֵכִי אוֹקְמוּהָ מְאִרֵי מְתַנִּיתִין, אָסִיר לְתַלְמִיד חָכָם לְמִיָּהּ ד' אַמוֹת בְּגִלּוּי הָרֹאשׁ. מִשׁוּם 'מֵלֵא כָּל הָאֶרֶץ כְּבוֹדוֹ'. כָּל שָׁפֵן בְּבִרְכָה, וּבְאֲדַפְרַת שְׂמָא קְדִישָׁא, לְמַהֲרֵי בְּגִלּוּי הָרֹאשׁ".

24 ויקרא כו, יג.

25 וכהקשר של תחילת הפסוק.

26 ויקרא שם, יא-יב.

במצב כזה, יש לזקוף את הקומה, כראוי לחיילים בלגיונו של מלך. כאשר נוכחות האדם לא מנותקת ממקור העליון אלא מבטאת אותו במציאות, ראוי לה שתהיה במלוא פארה²⁷. ולפי הסבר זה יש לבאר מדוע מצאנו בגמרא שלאחר הנישואין כיסו גברים את ראשם²⁸, משום שלאחר הנישואין יש השראת שכינה בבית, ועל כן צריך יותר לכסות את הראש בכדי לבטא זאת.

אמנם מהרמב"ם נראה שמבאר אחרת את טעם כיסוי הראש, שכך כתב²⁹:
 "צניעות גדולה נוהגים תלמידי חכמים בעצמן: לא יתבזו ולא יתגלו ראשן ולא גופן".

מבואר בדבריו שכיסוי הראש ככיסוי הגוף הינו, מדין צניעות, בדומה לכיסוי ראשה של אישה נשואה. אמנם גדר זה של צניעות נובע מכבודם של תלמידי החכמים ולא שייך לכל אדם.

גוון נוסף לטעם כיסוי הראש ניתן ללמוד מהסבר הבית יוסף לנוסח ברכת "עוטר ישראל בתפארה"³⁰:

"ולפי שישראל הם המצווין בכך [שלא ללכת בגילוי ראש] כדי שיהא מורא שמים עליהם, אנו מברכים 'עוטר ישראל', ונקט לשון עיטור, כלומר: דרך מעלה ציוונו בכך³¹, ומשום דכתיב 'והיית עטרת תפארת ביד ה'³² סיים בתפארה".

לפי דבריו ניתן לבאר שכיסוי הראש הינו כמו עטרת תפארה, כעין כתר מלכות על בניו של מקום.

ונחתום בדברי הרמח"ל³³:

"ואפרש לך עתה סוד כיסוי הראש, כי הלא אסור לילך ד' אמות בגלוי ראש, וסוד העניין הוא, כי הנה כל הגוף צריך להיות מכוסה חוץ מן הפנים והידיים והרגלים, והטעם כי הלבושים עשויים להסתיר הגוף, כי ההארה אין לה להראות, אך המקומות שהוקבעו להשפיע לתחתונים אדרבא הם צריכין

27 אם כי ייתכן שדווקא כשמדובר על העם שייך לומר כך, ולא על אדם פרטי.

28 קידושין כט, ב. עיין רש"י שם ד"ה דלא פריס סודר: כדרך הנישואין שהיו רגילין לכסות ראשן.

29 הלכות דעות פרק ה הלכה ו.

30 סימן מו ד"ה כי פריס.

31 שעטרה מבטאת מעלה וכבוד.

32 ישעיהו סב, ג.

33 אדיר במרום עא, ב בהוצאה הישנה (ורשה, תרמ"ו) ועמ' רנב בהוצאה החדשה (ירושלים, תשנ"ה).

להגלות, והיינו הפנים וכו' אך הראש צריך להיות מכוסה, וזה צריך זהירות רב לכסותו, והוא מפני יקר האורות המתלבשים שם ונמשכין מלמעלה כי כבר ידעת שמעת איך ההשראה של העליון הוא הכתר, ובכסות הראש מכסים כוח ההארה הגדולה ההיא שכך צריך לכבוד השורה וכו'".

ה. פסיקת ההלכה בשולחן ערוך

השולחן ערוך התייחס בפסקיו באורח חיים בכמה מקומות לעניין גילוי הראש וכיסויו.

א. באורח חיים סימן ב סעיף ו, כתב:

"אסור לילך בקומה זקופה ולא ילך ד' אמות בגילוי הראש".

אמנם לא כל מה שכתב שם השולחן ערוך הינו חובה משורת הדין, שכן בסמוך כתב דברים נוספים שאינם חובה גמורה, אלא חיזוק ודקדוק לעשיה על הצד הטוב יותר, כגון מה שכתב³⁴:
 "לא ילבש חלוקו מיושב, אלא יקח חלוקו ויכניס בו [ראשו] וזרועותיו בעודנו שוכב ונמצא כשיקום שהוא מכוסה".

ובמקורו בטור שם כתוב:

"ולא ילבש מיושב אלא יקח חלוקו ויכניס בו ראשו וזרועותיו בעודנו שוכב ונמצא כשיקום שהוא מכוסה, כמו שהיה מתפאר רבי יוסי: 'מעולם לא ראו קורות ביתי שפת חלוקי'".

הרי שזו הנהגה מיוחדת ולא חובה גמורה משורת הדין על כל אדם. וכן במה שכתב השולחן ערוך שם³⁵:

"ידקדק בחלוקו ללובשו כדרכו שלא יהפוך הפנימי לחוץ".

ומקורו (כמבואר בטור שם) בדברי הגמרא³⁶:

"אמר רבי יוחנן: איזהו תלמיד חכם שמחזירין לו אבידה בטביעות העין? זה המקפיד על חלוקו להופכו".

ומבואר בגמרא שאין זו חובה, ואף לא כל תלמידי החכמים נוהגים בדקדוק זה.

34 שם סעיף א.

35 סעיף ג.

36 שבת קיד, א.

ועוד ששינוי לשונו של השולחן ערוך מהרישא ("אסור") לסיפא ("לא ילך") מורה שהסיפא איננה איסור, וכפי שדייקו האגרות משה³⁷ והיחווה דעת³⁸.

ב. בתחילת סימן ח, כתב הטור:

"ומיד אחר נטילת ידיו יתעטף בציצית מעומד, וסדר עטיפתו, פירשו הגאונים כעטיפת ישמעאלים שהיא עטיפה גמורה. ובעל העיטור כתב דלא בעינן כולי האי אלא כדרך בני אדם שמתכסין בכסותן ועסוקין במלאכתן פעמים בכיסוי הראש ופעמים בגילוי הראש וכו' ומכסה ראשו שלא יהא בגילוי הראש".

וכתב עליו הבית יוסף³⁹:

"...ונראה דלאו למימרא שיכסה ראשו כדי שלא יהא בגילוי הראש לגמרי שאין זה מענין מצות ציצית ועוד דהיאך הלך לעשות צרכיו וליטול ידיו בגילוי הראש⁴⁰, אלא היינו לומר שאע"פ שראשו מכוסה, דרך צנועים להטיל סודר או טלית על ראשם, וכדאיתא בשלהי פ"ק דקידושין: משתבח ליה רב חסדא לרב הונא ברב המנונא דאדם גדול הוא, א"ל: לכשיבוא לידך הביאהו לידי. כי אתא חזייה דלא פריס סודרא. א"ל: מ"ט לא פריסת סודרא? א"ל: דלא נסיבנא. ופירש"י: דלא פריס סודרא - כדרך הנשואין שהיו רגילין לכסות ראשם, עכ"ל. ופשיטא שלא היו הבחורים הולכים בגילוי ראש ממש, אלא ודאי היינו סודר או טלית שפורסין על הראש לצניעות. ולפי שכיסוי זה מכניע את לב האדם ומביאו לידי יראת שמים, וכדאיתא בסוף מסכת שבת דאמרה ליה אימיה לרב נחמן בר יצחק כסי רישך כי היכי דתיהוי עלך אימתא דשמיא, לכך כתב שיכסה ראשו בטליתו כדי שלא יהא בגילוי ראש מסודר או טלית שדרך ליתן על כסוי התחתון שבראש. ואפשר דה"ק: יכסה ראשו בעניין שלא יהא בגילוי ראש מטלית של מצוה, שצריך שיכסה ראשו בציצית לקיים מצות ציצית מן המובחר".

37 אורח חיים סימן א.

38 חלק ד סימן א.

39 ד"ה ומכסה ראשו.

40 אין להוכיח ממשפט זה שדעתו שיש איסור ללכת בגילוי ראש, משום שאפשר לומר שכתב זה להקשות על ההבנה ממנה בא להוציא, ור"ל שא"ת שכוונת הטור שלא יהיה בגילוי ראש לגמרי, דיש בכך איסור, א"כ כיצד הלך עד אז?

וכך פסק בשולחן ערוך⁴¹:

"סדר עטיפתו כדרך בני אדם שמתכסים בכסותם ועוסקים במלאכתם פעמים בכיסוי הראש פעמים בגילוי הראש ונכון שיכסה ראשו בטלית".

ואם כן, גם כאן לא כתב השולחן ערוך שיש לכסות את הראש. אמנם בבית יוסף הביע דעתו שברור שהבחורים לא היו הולכים בגילוי ראש ממש⁴², אולם לכאורה מוקשים דבריו שהבחורים לא היו גלויי ראש מהמשנה הנ"ל בנדירים. ואף פשט הלשון "כדרך בני אדם שמתכסין בכסותן ועוסקין במלאכתן פעמים בכיסוי הראש ופעמים בגילוי הראש" משמע גילוי ראש ממש⁴³.

וכתב הרמ"א שם בדרכי משה⁴⁴:

"ואף כי מצווה לשמוע אל דברי בית יוסף בפירושו, מכל מקום נראה לי שמה שכתב הטור: 'ומכסה ראשו כדי שלא יהא בגילוי הראש' – הוא כפשוטו, כי בלא ציצית אין איסור לילך בגילוי הראש רק ממידת חסידות, כמו שכתבתי לעיל סימן ב' בשם הר"מ. ולכן כתב דבשעת עטיפת ציצית צריך לכסות ראשו".

ובנוגע לכוונת הטור, נראים הדברים שכתב שיכסה ראשו משום מה שכתב לפני כן, וכמו שכתב מהרל"ח שהובא שם⁴⁵:

"ולי נראה דכוונת רבינו לומר, אפילו לדעת בעל העיטור לעיל דלא בעי כיסוי הראש, כדאמר: פעמים בגילוי הראש, מכל מקום בשעת הברכה מיהא צריך להתעטף ראשו, כיוון שמברך 'להתעטף'".

או כפירוש הגר"א שם⁴⁶:

"משום דעיטופו להתפלל אמר שיכסה ראשו וכמ"ש סימן צא סעיף ג (יובא להלן)".

ג. בסימן מו סעיף א, כתב השולחן ערוך:

"כש'יעור משנתו יאמר: 'אלהי נשמה' וכו' כשישב יברך: 'מתיר אסורים'. כשזוקף יברך: 'זוקף כפופים'. כשיניח רגליו בארץ יברך: 'רוקע הארץ על המים'.

41 סימן ח סעיף ב.

42 וכך משמע שדעתו לאסור ללכת בגילוי ראש ממה שכתב בבית יוסף בסימן מו, הובאו דבריו להלן.

43 אם כי אפשר לדחות שהכוונה שאין העיטוף בכסותם כולל את כיסוי הראש, אולם הראש עדיין מכוסה בכיסוי אחר ואימו מגולה לגמרי.

44 סימן ח אות ד.

45 חידושי הגהות, ג.

46 ס"ק ו.

כשנועל מנעליו יברך: 'שעשה לי כל צרכי'. כשהולך יברך: 'המכין מצעדי גבר' וכו' כשמשים כובע או מצנפת בראשו יברך: 'עוטר ישראל בתפארה' וכו'".

הכובע או המצנפת הינם כיסוי הראש (ולא כיסוי עליון חשוב על גבי כיסוי נוסף שנמצא בלאו הכי), כמבואר שם בבית יוסף⁴⁷:

"כתב ה"ר דוד אבודרהם שלא נהגו לאומרה באותן הארצות שאינם מניחים מצנפת, לפי שברכה זו נתקנה לפי שהיו עוטרם מצנפת. ועכשיו נהגו כל העולם לאמרה אף על פי שאינם עוטרם מצנפת, וכן דעת התוספות (ד"ה כי פריס) שכתבו: כי פריס סודרא על רישיה. והוא הדין לכל כובע ולכל כיסוי. ונראה לי שטעם ברכה זו, לפי שאסור להלך בגילוי הראש, כדמשמע בפרק כל כתבי. ואפילו לדברי המפרש שאינו אסור לילך בגילוי הראש, מכל מקום מודה דמדת חסידות היא שלא לילך בגילוי הראש, כמו שיתבאר בסימן צ"א בסייעתא דשמיא וכו'".

ואם כן מבואר שהאדם הולך ממיתו עד שמכסה ראשו⁴⁸ אמנם ניתן לדחות שההליכה הינה פחות מארבע אמות, וכן שאיסור הליכה ארבע אמות נאמר רק מתחת לכיפת השמים כשיטת המהרש"ל⁴⁹ (אולם יש לציין שאף הוא כתב "ומה אעשה שהעם נהגו בו איסור ואיני רשאי להקל בפניהם"), אולם בלאו הכי יש להעיר שאת הברכות הראשונות שקודם "עוטר ישראל" הוא מברך בגילוי ראש, ומסתבר שהזכרת שם ה' בגילוי ראש חמורה מהליכה סתמית ארבע אמות בגילוי ראש⁵⁰.

אמנם יש להעיר שמלשון הבית יוסף ("שאסור להלך בגילוי הראש וכו' ואפילו לדברי המפרש שאינו אסור לילך בגילוי הראש, מכל מקום מודה דמידת חסידות היא") משמע שדעתו שיש איסור בכך, אולם בשולחן ערוך כאמור משמע שאין בכך איסור כאמור, והשולחן ערוך משנה אחרונה הוא.

ד. בסימן עד סעיף ב כתב השולחן ערוך:

"הרוחץ ערום במים צלולים ורוצה לשתות יכסה בבגד ממטה ללבו כדי שלא יהא לבו רואה את הערוה כשיברך, ודוקא בבגד אבל בידיים לא הוי כיסוי".

47 ד"ה כי פריס.

48 וכן כתב ביבייע אומר חלק ו אורח חיים סימן טו, עיין שם שדן באורך בעניין כיסוי הראש.

49 שו"ת מהרש"ל סימן עב.

50 וכן יש להוכיח זאת מדין כיסוי ראשו בידו שמועיל להליכה ולא מועיל להזכרת שם ה' (משנה ברורה ב, יא-יב).

וכתב על זה הרמ"א:

"והוא הדין אם מכסה ראשו בידיו לא מיקרי כסוי הראש, ועיין לקמן סימן צ"א".

ובסימן צא סעיפים ג-ד כתב השולחן ערוך:

"יש אומרים שאסור להוציא אזכרה מפיו בראש מגולה, ויש אומרים שיש למחות שלא ליכנס בבית הכנסת בגלוי הראש.

כובעים (קאפיל"ה בלע"ז) הקלועים מקש חשיבא כסוי. אבל הנחת יד על הראש לא חשיבא כסוי, ואם אחר מניח ידו על ראשו של זה משמע דחשיבא כסוי".

מקור הדברים במנהג ר"ת המובא ברא"ש⁵¹, שכשהיה רוחץ במים ורצה לשתות מהם, היה חוצץ בבגד מתחת ללבו כדי להפיק בין הלב לערווה בשעת הברכה.

בתרומת הדשן⁵² דן בעניין כיסוי הראש ביד, וכותב בשם האור זרוע שאינו מועיל. כראיה הוא מביא את מנהג ר"ת ומבאר שדווקא הפסקת בגד מועילה, אבל לא כיסוי הלב (והוא הדין הראש) ביד, "דהראש והלב והיד חד גופא אינון, ואין הגוף יכול לכסות את עצמו". ומכך מדייק הבית יוסף⁵³ שיד חברו כן נחשבת כיסוי.

אמנם המהרש"ל⁵⁴ סובר שכיסוי הראש ביד מועיל, דדווקא כיסוי הלב ביד לא נחשב כיסוי, "שדרך האדם להניח ידיו על לבו והרואה לא ידע שצריך לכסות את הלב או ידמה לו שלא כסהו ממש כנגד הלב, אבל למעלה מראשו שהוא דבר הניכר מספיק בכיסוי היד". המגן אברהם⁵⁵ ציין לדברי המהרש"ל אלו וכתב שנראה לו שאין לסמוך עליו.

ובנוגע לסעיף ג יש לציין שמההתייחסות רק להזכרת שם ה' ולכניסה לבית הכנסת⁵⁶ משמע שאין איסור ללכת בגילוי ראש.

1. חוקות הגויים

הט"ז⁵⁷ הביא את דברי מהרש"ל הנ"ל שכתב שאין איסור מעיקר הדין בגילוי ראש, וכתב:

"ונראה לי שיש איסור גמור מטעם אחר דהיינו כיון שחוק הוא עכשיו בין העכו"ם שעושים כן תמיד, תיכף שיושבין פורקין מעליהם הכובע ואם כן זה

51 ברכות פרק ב סוף סימן לו.

52 סימן י.

53 סימן צא סעיף ד ד"ה וכתוב בתה"ד.

54 שו"ת מהרש"ל סימן עב.

55 סימן צא סעיף ד.

56 ואף זאת כתב רק בלשון "יש אומרים".

57 סימן ח סעיף ג.

נכלל בכלל 'ובחוקותיהם לא תלכו', כ"ש בחוק זה שיש טעם דכיסוי הראש מורה על יראת שמים כהיא דסוף שבת וכו' ודאי ירחיק עצמו בזה יותר משאר חוקותיהם. אבל מכל מקום מה שכתב רש"ל דדי בכסוי היד על הראש ודאי די בזה אף לסלק חוקות העכו"ם כיון שהוא מורה בזה שאסור לו ליישב בגילוי הראש, אבל לא יועיל לעניין שיצא דבר קדושה מפיו וכמ"ש בסימן ע"ד, וצ"ע, כנ"ל".

ונראית כוונתו, שכיסוי הראש מבטא הכרה של האדם בכך שהוא ניצב בפני ישות הגדולה ממנו, ואילו גילוי הראש מבטא עצמאות, כמבואר לעיל בטעם כיסוי הראש, ולכן נאסר. אמנם האגרות משה⁵⁸ כתב:

"...ובפרט במדינתנו בזמן הזה שברור שלא מצד חוקיהם עושים זה אלא משום דכן נקל להו יותר, וכדחזינן ששום איש ממדינה זו הולך בכובע בשוק, דשומרי תורה נמי אין הולכין בכובע אלא ביארמולקע [כיפה] דקה, ואף בחורף שקר בחוץ לילך בלא כובע תיכף שבאין לבית חולצין הכובעים ומלבישין יארמולקע, וא"כ ודאי בשביל זה גם הנכרים אין הולכין בכובעים כשחם גם בחוץ, ואף כשקר בחוץ ומוכרחין לילך בכובע בחוץ, כשבאין הביתה פושטין הכובעים, וכיון שהם אינם צריכין לילך בכסוי הראש יושבין בגילוי הראש, אבל לא שהם יושבים בגילוי ראש מצד קפידת איזה חוק דלכן ליכא בכאן סברא הט"ז, ולכן לכו"ע הוא רק זהירות מצד המנהג הטוב והקדוש לנו".

וכן יש לומר שגם אם בעבר היה גילוי הראש של הגויים מעשה המבטא פריקת עול, כיום מנהג אבותיהם בידיהם, ונוהגים כך מתוך הרגל ולא מתוך הבעה של פריקת עול. ובשו"ת יחווה דעת⁵⁹ כתב על דברי הט"ז, שאם האדם מגלה ראשו מחמת החום וכדו' ולא כדי להידמות לגויים, אין בכך משום חוקות הגויים. והוסיף:

"ומכל מקום נראה שבכיסוי הראש בזמנינו יש טעם יותר ממידת חסידות, כי ידוע שזה דרכם של החופשים פורקי עול תורה ומצות ללכת בגילוי הראש, ויש היכר מיוחד בין עובד אלוקים לאשר לא עבדו, על ידי הכיפה שעל הראש, שהדתיים נזהרים ללכת תמיד בכיסוי ראש, והפכה הכיפה שעל ראשם לסמל לאדם דתי, שמורא שמים עליו. ואם כן מי שהולך בגילוי ראש יש לחוש בו משום מראית העין שיחשדוהו לפורק עול מלכות שמים מעליו".

58 אורח חיים חלק ד סימן ב.

59 חלק ד סימן א.

ולסיום נציין את הנפסק ברמ"א⁶⁰ שמותר ליהודי לשנות מלבוש כדי להידמות לגויים (כל עוד לא אומר בפיו שהוא עובד כוכבים) רק במקום סכנה, אולם שלא במקום סכנה אסור. ומקומנו אינו מקום סכנה ברוך ה'.

ז. גודל הכיסוי

כתב באלף לך שלמה⁶¹:

"דלדעתי יש חילוק בין גילוי כל הראש למקצת הראש, דמה דאמרינן דלא ילך ד' אמות בגילוי הראש דמשמע פחות מד' אמות מותר היינו רק במקצת גילוי הראש, בזה אסור רק ד' אמות תחת אויר השמים, הא פחות מד' אמות מותר, אבל בגילוי כל הראש אסור אף פחות מד' אמות וכו' מדינא".

לפי דבריו יוצא שגם אדם המכסה מקצת ראשו אסור ללכת כך ארבע אמות, ויוצא שלשיטתו יש לכסות את כל הראש או לפחות רובו. ודבריו קשים מאוד, שלא הביא מקור לדבריו ולכאורה המקורות בגמרא לא מתיישבים כראוי לשיטתו, וכפי שביארו והעלו שלא כדבריו האגרות משה⁶² והיחווה דעת⁶³.

וכתב האגרות משה:

"ואיסור דחוק העכו"ם ודאי ליכא אף רק במיעוט מכוסה אם אך נחשב זה בעיני בני אדם לראש מכוסה וכו' אם אך מכוסה באופן שנקרא שראשו מכוסה רשאים לילך ברחוב ואף לברך וכמו שעושין כן הרבה ואין להחשיבם ח"ו לקלים".

וביחווה דעת כתב שהעיקר להלכה שממדת חסידות ראוי שתכסה הכיפה את רוב הראש, אולם אפשר להקל גם בכיפה קטנה, כל עוד היא נראית היטב מכל הצדדים.

ח. תשובה למעשה

מכל האמור עולה כי גילוי הראש איננו אסור מהדין, ולא נאסר בשולחן ערוך בשום מקום אם לא בבית הכנסת ובשעת הזכרת שם ה', אלא יש בו משום מידת חסידות. ואף כי הט"ז כתב לאוסרו משום חוקות הגויים, יהודי שמגלה ראשו מחמת סיבה אחרת כגון מחמת החום, אין בכך משום איסור חוקות הגויים.

60 יורה דעה סימן קנז סעיף ב.

61 אורח חיים סימן ג.

62 אורח חיים סימן א.

63 חלק ד סימן א.

אמנם בנידון שלנו כל ההימנעות מחבישת כיפה והעדפת גילוי הראש נועדו כדי שלא יזוהה האדם כדתי וממילא בהכרח יזוהה כאדם שאיננו שומר מצוות, ואם כן בכך נראה ששייך יותר איסור חוקות הגויים שזהו כל עניינו, שלא נידמה לגויים (ובנידון שלנו, ליהודים שאינם שומרי מצוות). (אם כי לפי האגרות משה הנ"ל יש להעיר שבימינו אין גילוי הראש של הגויים נובע מחוק דתי מסוים אלא מצד הנוחות).

ולגבי שימוש במשקפי שמש על הראש ככיסוי הראש, נראה שלא מועיל, הן משום שאין שם כיסוי עליהם, שאין זה שימושם וייעודם, הן מצד שלא ניכר שהן על הראש לשם כיסוי (וכמו שכתב מהרש"ל בטעם הדין שאין יד המונחת על הלב נחשבת כיסוי) והן מצד שאף אם אין צריך לכסות את רוב הראש, מכל מקום השטח בראש שעל גבו מונחים המשקפיים הינו מועט ביותר וקשה לומר שעל ידי כך הראש מכוסה.

ונראה שפיתרון טוב יותר יהיה להשתמש בכובע מצחייה ככיסוי ראש, שזהו כיסוי מעולה שרבים חובשים אותו לראשם בכל ימות השנה וגם בתוך מבנים, ואין הוא מזהה בהכרח את האדם כדתי.

ולגופו של החשש מפני חילול השם יש להעיר שגם בעובדה שיהודי הולך כיום גלוי ראש, עם כל המשמעות הנלווית ומתבטאת בזה, יש לכאורה חילול השם, וייתכן שאף גדול יותר מזה של חובש הכיפה שנכשל במעשיו, שכן זה מקבל עליו עול מלכות שמיים עקרונית וזה לא. אמנם גם בזה יש להעיר שמצאנו בגמרא פתרונות הדומים לכך, שאדם הרואה שיצרו מתגבר עליו, 'לבש שחורים וכו' ולא יחלל שם שמיים בפרהסיא', ויש עוד לדון בכך.

עוד יש לציין שאמנם בימינו ישנה ציפייה (שבשורשה נובעת מהערכה וכבוד לתורה) שאנשים שומרי תורה ומצוות יספקו במעשיהם דוגמה אישית, אולם כל אדם בר דעת מבין שלא כל חובש כיפה מייצג את כל דרך התורה, ואדם שסוטה מדרך התורה ונוהג בניגוד להדרכתה לא מעיד עליה דבר. כל אדם נמצא במתח בין הרצוי למצוי ואין אדם שלא נכשל בחלק מהדברים, ולא משום כך יותר על מצוות ומעשים טובים שביכולתו לאחוז בהם. במתח שבין הרצון להצליח לחיות כפי שצריך לגמרי לבין הקושי ליישם זאת בפועל, האדם בוחר באיזה מהקטבים לאחוז, ועם הזמן הקוטב בשני ילך ויטיישר איתו. במקום להחזיק במעשים הלא מתוקנים ובהתאם לכך לוותר על כיסוי הראש, ניתן לכסות את הראש ועם הזמן להצליח יותר ויותר לתקן את המעשים.

כל אלו דרך כלל נאמרו, ולמעשה כדאי שכל אדם ימצא דמות רבנית עליה הוא סומך שיוכל להתייעץ איתה ולקבל הדרכה פרטנית בנוגע למצבו וענייניו.

